

OSMANLI ARAŒTIRMALARI

XXVII

NeŒir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail. E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

Misafir Editörler

Hatice AYNUR - Mehmet KALPAKLI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXVII

Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŒOĐLU'na
ARMAĐAN - III

İstanbul - 2006

VAHÎD MAHTÛMÎ

*Bahattin KAHRAMAN**

Vahîd Mahtûmî, 18.yüzyıl Osmanlı/Türk şiirinin önde gelen temsilcileri arasında yer alır. Enderun Mektebi'nde tahsil görmüş, saray terbiyesiyle yetişmiştir. Eğitimi tamamladıktan sonra uzun yıllar devlet ricali içinde bulunmuş, hazine ağalığı ve silahdarlık gibi üst düzey görevlere layık görülerek saray bürokrasisinin tepe noktalarına getirilmiş, böylece, padişahın mahremi sayılan yüksek dereceli devlet görevlileri sınıfına dahil olmuştur. III.Ahmed (Ö.1736) dönemindeki bu hızlı yükselişi sırasında edebî kişiliğiyle de göz doldurmuş, başta Divan'ı olmak üzere, kaleminden çıkan bütün eserleri ilgiyle karşılanmış, severek okunmuş ve çağdaşı ünlü şairlerce kendisine övgüler yağdırılmıştır. Ne var ki kaderin bir cilvesi olarak, kendisini geleceği parlak kişiler arasına sokan saraydaki çevresi, anlayamadığı bir sebep yüzünden gözden düşmesini sağlamış, hiç ummadığı bir anda, bütün görevleri elinden alınarak sürgüne gönderilme bahtsızlığını yaşamıştır. İleriki yıllarda derdini kimseye anlatamayan şair, bu suretle ömrünün en verimli çağlarını İstanbul'dan uzakta geçirmek zorunda kalmıştır. Onun hakkında elde edilen; binicilik, atıcılık ve silah kullanmadaki özel yetenekleri, musikiyle iç içe oluşu, aslında bir divan şairi olduğu hâlde, halk şiiri tarzında, hece vezinleriyle meydana getirdiği başarılı manzumeleri ve tekerlemeleriyle de üne kavuştuğu yolundaki bilgiler, benzerine az rastlanan şairler kategorisi içinde değerlendirilmesine neden olmuştur.

* Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi.

Yazımızın ilerleyen sayfalarında edebiyat tarihimizin bu dikkate değer temsilcisine ilişkin elde ettiğimiz son bilgiler bulunmaktadır.¹

Hayatı

Vahîd Mahtûmî, İstanbul doğumludur.² Hangi yılda doğduğu belli değildir. Fuad Köprülü'nün de bir vesileyle belirttiği üzere Türk soylu bir aileden gelmektedir.³ Asıl adı Mehmed'dir.⁴ Babasının Mustafa adında bir zât olduğunu *Mecelletü'n-Nisâb*'da yer alan "*Muhammed bin Mustafa*" şeklindeki kayıttan öğrenmekteyiz.⁵ Bunun dışında, ailesinin diğer fertleri ile evi ve çocukları hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamakta, ancak, Sultan I.Mahmud (ö.1754)'a gönderdiği *Arz-ı Hâl*'inde, anne-babasının zayıf ve hasta durumda olduklarını, hânesinde toplam on kişinin bulunduğunu, kendisiyle birlikte onların da mağdur vaziyette kaldıklarını bildirmekte, başka bir ayrıntı vermemektedir.⁶

Mahtûmî, zamanın en önemli eğitim-öğretim kurumu olan Enderûn Mektebi'ne girebilen şanslı kişilerden biridir. Tahsilini de burada tamamlar. Enderûn çıkışlı olduğu, gerek kendisi,⁷ gerekse çağdaşı olan şairler⁸ ile hakkında bilgi aktaran kaynaklar⁹ tarafından özellikle belirtilir. Hayatının bu ilk devresinde onu, sarayın ileri gelen görevlileri arasında görmekteyiz. On yıl gibi uzun

1 Bahattin Kahraman, "Vahîd Mahtûmî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkidli Metni," Yayınlanmamış Dr. Tezi, 2c. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1995. Yazımızdaki şairin hayatı ve eserlerine ilişkin göndermeler, bu çalışmamızın ilgili bölümlerine aittir.

2 Râmiz, *Âdâb-ı Zurefâ*, Süleymaniye (Eşad Efendi) Ktp. N0: 3873, y. 88a.

3 M. Fuad Köprülü, "Türk Edebiyatı'nda Âşık Tarzı'nın Menşe ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe", *Edebiyat Araştırmaları*/I, Ankara, 1986, s.197.

4 Râmiz, a.g.e., y. 88a.

5 Müstakim-zâde Süleyman Sa'deddin, *Mecelletü'n-Nisâb*, Süleymaniye (Hâlet Efendi) Ktp. N0: 628, y. 388a.

6 *Arz-ı Hâl-i Mahtûmî Berây-i Sultân Mahmûd Han*, 76-78. beyitler.

7 *Arz-ı Hâl-i Mahtûmî Berây-i Sultân Mahmûd Han*, 4. beyit.

8 *Takriz-i Râşid Efendi*, 3. beyit; *Takriz-i Ezân Sâmi Efendi*, 9. beyit.

9 Ali Canip Yöntem, "Hem Divan Hem Halk Şairi Vahîd Mahtûmî", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 3, Sayı 3-4 (31 Mart 1949), s. 270; Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1964, s. 494; Mustafa İsen, "Edebiyat Tarihimizin İlginç Bir İsmi Vahîd Mahtûmî", *Millî Folklor*, C. 2, Sayı: 14 (Yaz 1992), s. 12.

bir müddet "Hırka-i Saadet"te hizmet görür,¹⁰ bilahare kendisine çavuşluk verilir¹¹ ve gedikliler arasına girer.¹² Sarayda kendisine verilen başka bir görev de "hazine ağalığı"dır.¹³ Arpaemînî-zâde Sâmî (ö.1145/1732-33), Mahtûmî Divanı için kaleme aldığı *Takrîz*'inin giriş kısmında, hazine ağalığından da bahseder ve onun için övgü dolu ifadeler kullanır:¹⁴

Tûtî-i sükkerîn-zebân-ı beyân
Bülbül-i şûh-lehce-i irfân

Menkabet-hzân-ı pâdişâhîdür
Mahrem-i pâ-y-taht-ı câhîdür

Enderûnî Hazîne Âgâsı
Şâh-ı dehrün kafesde bebgâsı

Dâne-çîn-i sükâta-i keremî
Dem-keş-i hâne-perver-i haremî

Yekke-tâz-ı fezâ-yı dâniş ü dîd
Nîze-bâz-ı yerâ'a ya'ni Vahîd

Bu yıllarda saraydaki itibarı giderek artar ve istikbali parlak, gelecek vadeden görevliler arasında göz doldurur. Çünkü o, hoşsohbet olduğu kadar ata binip kılıç kuşanmada, cirit atmada, saz çalıp türkü ve tekerleme söylemede ve bestekarlıkta da üstün bir yetenek sahibidir¹⁵.

Sohbeti reşk-i bezm-i Baykara
Şöyle hem-dem ki pâdişâha sezâ

...

10 *Arz-ı Hâl-i Mahtûmî Berây-i Sultân Mahmûd Han*, 5. beyit.

11 *Takrîz-i Ezân Es'ad Efendi*, 10. beyit.

12 *Dîvân*, 18. gazel, 2. beyit.

13 Ali Canip Yöntem "XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Vahid Mahtûmî'ye Dair Bazı Mülâhazalar", *IV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1952, s. 446.

14 *Takrîz-i Ezân Sâmî Efendi*, 7-11. beyitler.

15 *Takrîz-i Ezân Seyyid Vehbî Efendi*, 33, 41-48. beyitler; Yöntem, a.g.m., 270.

*Olmada dest-i himmetinde pedîd
Gâh çevgân-ı hâme gâh cirîd*

*Her mezâk üzre nazma kâdirdür
Hele böyle edîb-i nâdirdür*

*Kilki dem-sâzıdur her âvâzuñ
Nâli mûy-ı meyânı her sâzuñ*

*Tab'ı oldukça matla'-ı şarkı
Şark ider garbı lem'a-i berki*

*Mümkün olmaz işitse âvâzın
Zühre başına çalmamak sâzın*

*Lâl ider gâh söylese türki
Acem ü Hind ü Özbek ü Türki*

*Uyamaz ana kimse zemzemedede
Ayağın alamaz tekerlemedede*

*Kesb ile bu kemâl girmez ele
Dâd-ı Hakdur direm ben ana hele*

Mahtûmî, kendine has yetenekleri yanında, aynı zamanda bir şair ve kültür adamı olarak da sarayda dikkatleri üzerinde toplar. Böylece akranı arasında temayüz ederek seçkinler zümresi içinde önemli bir yer edinir. Bu üstün meziyetleriyle, "Necîb" mahlasıyla şiirler de yazan ve döneminde hayli şairi himaye etmesiyle tanınan Sultan III.Ahmed'in¹⁶ gözüne girmekte gecikmez¹⁷ ve yakın adamlarından biri olarak büyük bir şans yakalar. Kısa bir zaman sonra da tezkire sahibi Râmiz (ö.1200/1785-86)'in "... şehsuvâr-ı arsa-i inâyet olan pâdişâh-ı Bermekî-inâyet merhûm Sultân Ahmed Hân -tâbe sürâh-hazretleri silâhşorluk hidmet-i celîlelerine ta'yîn..." diye haber verdiği¹⁸ si-

16 Münir Aktepe, "Ahmed III", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c. III, s. 37.

17 *Takrîz-i Râşid Efendi*, 9-12. beyitler.

18 Râmiz, a.g.e., 88a.

lahşorluk vazifesine getirilerek taltif edilir¹⁹. Bir beytinde "*silahdâr*" olarak vazife gördüğünü kendi de açıkça ifade etmiştir²⁰. Mahtûmî'nin böyle bir göreve getirilmesi, bu mesleği yapan kimselerin sahip olduğu özellikleri taşıması bakımından ayrıca dikkat çekicidir. Bilhassa bu görevi sırasında, vazifesi gereği padişahın yanından ayrılmadığı, saray bürokrasisi içinde önemli bir yer işgal ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin, hakkında bir de tarih kitabı kaleme aldığı Mora Seferi sırasında III.Ahmed'in yanında, birinci derecedeki görevliler arasında bulunması, onun konumuna dair yeterli bir fikir edinmemizi sağlar²¹.

Silahdârlık, şairin saraydaki son görevi olmalıdır. Çünkü, anîden elindeki bütün imkanlarını kaybederek sürgüne gönderilmiştir. Bu gelişmeyle ilgili olarak, Mahtûmî'nin 1129/1717 yılında gözden düşerek önce hapsedildiği, sonra da İstanbul'dan uzaklaştırıldığı söylenmiştir²². Ancak, İstanbul'dan gönderilme tarihi konusunda az da olsa belirsizlik bulunmaktadır. İleride bahsedileceği üzere, şair, ancak III.Ahmed'in tahttan indirilmesiyle başlayan yeni dönemde amacına ulaşabilmiştir. Bilinen ayaklanma neticesinde, 1730 yılında III.Ahmed'in tahttan feragat etmesi üzerine yenice tahta oturan Sultan I.Mahmud'a gönderdiği *Arz-ı Hâl*'inde, on yıl boyunca sürgünde yaşadığını, türlü sıkıntılar içinde bulunduğunu dile getirir. Bu duruma göre, 1730 yılında geri döndüğü kabul edilirse 1132-33/ 1719-20 senesinde, eğer bir kaç sene geciktiği varsayılırsa da daha önce belirtilen tarihte sürgüne gönderildiği anlaşılır. Zaten, hakkında bilgi aktaran kaynaklarda bu konuda herhangi bir tarih mevcut değildir. Bu hadiseye ilişkin, sadece *Âdâb-ı Zurefâ*'da "... *kâm-bîn olmuşlar iken ba'zı adûları hilâfına tevsen-i hıyânet-resen-i nifâkı cevlân-gîr-i isâbet it-megin... nâm mahalle nefy ü iclâ ol nâdire-i devrân müddet-i medîd esîr-i hecr-i belâ olmuş idi* " şeklinde bir kayda rastlanır²³. *Sicill-i Osmânî*'de ise "*on, on beş sene*" tarzında yuvarlak bir rakam verilir²⁴.

Mahtûmî'nin hangi sebeple gözden düştüğünü ise sadece *Sicill-i Osmânî*'deki kayıttan öğrenmekteyiz. Buradaki bilgiye göre şair, dönemin ünlü

19 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1311, C. 4, s. 352.

20 *Arz-ı Hâl-i Mahtûmî Berây-i Sultân Mahmûd Han*, 14. beyit.

21 *Tarih* (Mora Seferi).

22 Yöntem, XVIII. Yüzyıl, 447.

23 Râmiz, a.g.e., 88a.

24 Mehmed Süreyya, a.g.e., IV, 352.

sadrazamı Damat İbrahim Paşa (ö.1730) ile ters düşmüş, bu nedenle de İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır²⁵. Râmiz, bazı düşmanlarının hakkında ortaya attıkları ihanet suçlamasıyla padişahla arasına nifak sokulduğunu söylemekle yetinmiştir²⁶. Kendisi ise niçin sürgüne gönderildiğini bilmediğini, haksızlığa uğradığını, günahsız olduğunu, düşmanlarının fitneleriyle böyle bir hadiseye maruz kaldığını ısrarla söylemiş, fakat düşmanlarının isimlerini vermemiştir. Bununla birlikte, *Arz-ı Hâl*'de, silâhdâr olduktan sonra, çekememezlik yüzünden dost görünüşlü düşmanlarının türlü oyunları sebebiyle kısa zamanda her şeyin olup bittiğini ifade etmiştir²⁷:

*İdüp ehl-i hüner nice efsûn
Lutf sûretlü kahr-ı gûn-â-gûn*

*Çün silâhdâr olup çerâğ oldum
Az zamân içre dâg dâg oldum*

Öyle anlaşılıyor ki hasımları, saraydaki hızlı yükselişini kendi gelecekleri için tehlikeli görmüşler, onu çekememişler, bu yüzden de aleyhinde fitne çıkararak emellerine ulaşmışlardır. Mahtûmî'nin, başına gelen bu hadiseden sonra büyük bir psikolojik çöküntü içine girdiği söylenebilir. Bu ruh hâlini, bazı beyitlerindeki yakınmalarından tespit etmek mümkündür:

*Düşmenüm bilmem özr idem her bâr
Günehüm bilmem idem istigfâr*

*Günehüm çok Hudâ bilür ammâ
Kankı cürmüm belâsıdur bu cezâ*

*Ne şefâat ne tevbe olur sed
Ne günehdür ki afv olunmaz ebed*²⁸

...

25 a.y.

26 Râmiz, a.g.e., 88a.

27 *Arz-ı Hâl-i Mahtûmî Berây-i Sultân Mahmûd Han*, 13, 14. beyitler.

28 *Lâlezâr*, 469-471. beyitler.

*Aceb akrânum içre ser-tâ-ser
Yog idi benden artuk ehl-i hüner*

*Ol sebebden mi çarh-ı sifle-niivâz
Bana kahr itdi anlara i'zâz²⁹*

...

*O murg-ı bî-huredüz kim harîs olup yapduk
Memerr-i seyl-i havâdisde âşiyânımız³⁰*

Mahtûmî'nin bir entrika sonucu düştüğü kötü durumdan kurtulup yeniden İstanbul'a dönebilmek için saraydaki çevresine hâlini arz etmekten hiç vazgeçmediğini öğrenmekteyiz. Ancak, hemen bütün girişimleri sonuçsuz kalmış, hiç kimseye hâlini anlatamamış, hattâ kimi insanlar onunla alay etmekten geri durmamışlardır. Bu tür beklemediği davranışlar karşısında tam bir hayal kırıklığı yaşamış, ikbâl yıllarında yarenlik ettiği, dost sandığı kişilerin zora düştüğünde nasıl sırt çevirdiklerini acı şekilde görmüştür.³¹

*Seyr idep hâlümi refiklerüm
Yâr-i sâdiklarum şefiklerüm*

*Çâre-h'âhâne eyledükçe niyâz
Hande-i hezle itdiler âgâz
Budur ebnâ-yı âlemün kârı
Resm-i mensûhdur vefâdârı*

*Yoluna sanma cân virürler hep
Hîn-i hâcetde yan virürler hep*

*Kâse-lîs-i simât-ı ihsânun
Olur ol demde düşmen-i cânun*

Yine bu maksatla, tanıdığı devlet adamları aracılığıyla, uğradığı haksızlığı doğrudan en üst makama iletmek istemişse de netice alamamış, kimseden

29 *Lâlezâr*, 506, 507. beyitler.

30 *Dîvân*, 197. gazel, 3. beyit.

31 *Lâlezâr*, 48-52. beyitler.

ona yardım eli uzanmamıştır. Herkesten ümidini kestiği anda ise çaresizliğini şöyle ifade etmiştir:³²

*Ahvâlîme efsâne-i Mecnûn kodılar nâm
Devletde varup her kime itdümse hikâyet*

*Ol pâdişeh-i memleket-ârâ-yı cefâdan
Bilmem ki kime eyleye Mahtûmî şikâyet*

Mahtûmî'nin saraydaki parlak günleri, bu hadiseyle birlikte sona erer. Önce, şimdi Suriye sınırları içinde bulunan Rakka'ya gönderilir ve bir mektupla birlikte valiye teslim edilir.³³ Burada üç yıl kalır, bilâhare izin alarak hacca gider.³⁴ Kendi ifadelerinden Rakka'daki zorunlu ikâmet süresinin üç yıla sınırlı olduğu, süre dolunca da İstanbul'a dönmek kaydıyla serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır. Hac farîzasını yerine getirdikten sonra, öteki hacılarla birlikte memlekete dönememenin sıkıntısını çeker, Tanrı'ya sığınarak içini şöyle döker:³⁵

*Yüz sürüp âsitân-ı Mevlâya
Südde-i Ka'be-i Mu'allâya*

*Didüm ey pâdişâh-ı bî-enbâz
Hazretün gibi var mı mahrem-i râz*

...

*Bunca yıldur ki zâr u mehcûrum
Gurbet ilde ıyâlden dûrum*

...

*Kalpazanlık mı eyledüm bir ân
Yohsa yazdum mı şâhte fermân*

32 *Dîvân*, 17. gazel, 4., 5. beyitler.

33 *Arz-ı Hâl-i Mahtûmî*, 16., 17. beyitler.

34 *Arz-ı Hâl-i Mahtûmî*, 22., 23. beyitler.

35 *Arz-ı Hâl-i Mahtûmî*, 24-25, 28, 30-38, 49-52. beyitler.

*Harem-i ehl-i ırza mı girdüm
Düşmen-i dîne kal'a mı virdüm*

*Günehüm çokdur eylerem ikrâr
Medh idüp nefsüm eylemem inkâr*

*Bâ'is-i zilletüm gurûrumdur
Kendi kesb-i yedüm kusûrumdur*

*Çıkdı çün ma'rifet ile nâmum
Hayr kıl lutfuñ ile encâmum*

*Çün yaratduñ beni Benî Âdem
Ümmet-i müznibüñ biri de benem*

*Bî-kesem âcizem za'îf-mizâc
İtme nâ-keslere beni muhtâc*

*Beni gönder yine o dergâha
Hidmet-i pâdişâh-ı Cem-câha*

*Meclis-i saltanatda şem' eyle
Ya'ni akrânum ile cem' eyle*

...

*Çünkü huccâc-ı encüm-i enver
Çaldı tabl-ı rahîl-i mihr-i seher*

*İtdi huccâc cümle azm-i vatan
Gird-bâd-ı fezâ-yı hayret ben*

*Ne varup turacak mekânım var
Vatanım anmağa ne cânım var*

*Başladım baht ile mukâvemete
Yâ Kerîm ismine müdâvemete*

Haccımı edâ ettikten sonra ise artık affedilmeyeceğine kanaat getirir ve

*Lîk bu devletiñ ricâli sana
Sanma kim şefkat eyleye aslâ³⁶*

diyerek ümidini keser. Şair, oradan Rumeli'ye geçmiştir. Rumeli taraflarına gidişinin bir tesadüf olmadığı, kendisine daha önce verilen bir "tîmâr" dolayısıyla burayı tercih ettiği, şu sözlerinden anlaşılmaktadır:³⁷

*Var idi Rûmilinde hünkârum
Bir çürük kem-ayâr tîmârum*

*Çün bulundu elümde ol tîmâr
Eyledüm hacdan âhir ana güzâr*

Bu tîmâr, Rumeli'nde kaldığı sürece şairin tek geçim kaynağı olmalıdır. Tîmârın tam olarak nerede bulunduğunu, eserlerinde bildirmemiştir. Ancak, Lâlezâr'da Rakka, Şam, Ka'be gibi bir çok yer dolaştığını, sonunda Yenişehir-i Fenâr'ı tercih edip yerleştiğini söyler. Buradan yola çıkılırsa tîmârın Yenişehir civarında olduğunu anlamak zor değildir.³⁸

*Hâsılı çünki eyledi devrân
Beni seng-i felâhan-ı hicrân*

*Hem çü seyyâh-ı reh-neverd-i figâr
Devr idüp âlemi diyâr diyâr*

*Çünki Rumiline güzâr itdüm
Yenişehre gelüp karâr itdüm*

...

*Rakka vü Şâm u Ka'be vü dehri
Dolaşup cây idüp Yenişehri*

Şair, Rumeli'nde bulunduğu sürece bu bölgenin bir çok yerleşim merkezini gezip yakından görme imkanını elde eder. Rumeli coğrafyasında Selañik³⁹

36 *Arz-ı Hâl-i Mahtûmî*, s. 43.

37 *Arz-ı Hâl-i Mahtûmî*, 53., 54. beyitler.

38 *Lâlezâr*, 56-58, 467. beyitler.

39 *Dîvân*, 2. nazım.

ve Yanya,⁴⁰ gördüğü yerler arasındadır. Sıkıntıyla geçen birkaç yıldan sonra Yenişehir-i Fenâr'a⁴¹ yerleşen Mahtûmî, buradaki hayatından memnundur. Hayli gelişmiş bir kültür ve ticaret merkezi olan Yenişehir, Mahtûmî'ye üzüntülerini tam olarak unutturmasa da hafifletmiştir, denebilir. Kısa zamanda, şehrin ileri gelenleri ve şairlerinden oluşan yeni bir çevreye girer ve onların meclislerine katılır. *Lâlezâr* adlı şehrengizini, çok beğendiği bu şehir için kaleme almıştır. *Lâlezâr*'da, bir yandan himayesini gördüğü "Çukadâroğlu"⁴² gibi kişilerden söz ederken, öte yandan şehrin güzel ve güzelliklerini, münevverlerden oluşan buradaki çevresini anlatır. Yenişehir'de günlerinin nasıl geçtiğini ve bu şehir hakkındaki düşüncelerini, yine eserinden öğrenmekteyiz.⁴³

*Nehr-i şehri görüp safâ buldum
Bir iki tâze âşinâ buldum*

...

*Ba'zı yârân ile cedîd ü atîk
İhtilât eyledüm arîz ü amîk*

*Zahm-ı dîrîn bulınca merhemler
Unuduldı biraz geçen demler*

*Her gice cem' olup nice yârân
Geh gazel geh menâkıb-ı hûbân*

40 *Dîvân*, 25. tarih.

41 Yenişehir, günümüzde Yunanistan sınırları içinde kalmış eski bir Türk şehridir. Bu zamana kadar Yenişehir-i Fenâr, Teselya Yenişehri ve Larissa adlarıyla anılmıştır. Osmanlı idaresinde iken, Anadolu'daki diğer Yenişehir'lerle karışmaması için, yakınındaki Fenar kasabası da adına eklenerek Yenişehir-i Fenâr diye isimlendirilmiştir. Osmanlı yönetiminde bulunduğu yıllarda nüfusunun çoğu Türklerden oluşmaktaydı. Bu yıllarda nüfusunun 25. 000'den fazla olduğu bilinmektedir. İçindeki Türk dönemi yapılarıyla, Türk kültür ve medeniyetini yansıtan önemli yerleşim merkezleri arasındadır. bk. Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul, 1316, C. 6, s. 4805; P.L. İnciciyan- H. D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3 (1973-1974), s. 62; Yusuf Halaçoğlu, "Teselya Yenişehri ve Türk Eserleri Hakkında Bir Araştırma", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3 (1973-1974), s. 89; Ali Emîrî, "Kitâbeler Zâyiâtı", *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Sayı 1 (31 Mart 1334), s. 8.

42 *Lâlezâr*, 269. beyit.

43 *Lâlezâr*, 59., 62-65. beyitler.

*Subha dek zevk u sohbet eyler idük
Hâsılı def-i vahşet eyler idük*

Yukarıdaki beyitlerden açıkça anlaşıldığı üzere Yenişehir'de canlı bir edebî muhit vardır. Bir beytinde, Yenişehir şairlerinin zarif olduklarını söylemekten kendini alamamıştır:

*Erbâb-ı nazmun ağzın öper reşk ile Vahîd
Şâir güzelleri Yenişehrün zarîf olur⁴⁴*

Sonrasında ise

*Geh kitâbet gehî riyâzet ile
Gâh killet ile kanâat ile⁴⁵*

tarzındaki açık beyanına göre gah yazıp çizerek, gah dost meclislerine katılarak yıllarca bu güzel şehirde yaşamıştır. Ne var ki Yenişehir'de geçirdiği güzel günler, ondaki İstanbul hasretini ortadan kaldırmaz, ailesinden uzakta kalışı ise ıstırabının günden güne artmasına neden olur:

*Fireng-i hecre esîrem ki pây u gerdenüme
Gam-ı ıyâlden urdı selâsil ü ağıl⁴⁶*

Nihayet, III.Ahmed'in tahttan ayrılmak zorunda kalmasıyla onun için yeni bir ümit ışığı belirir. 1730'da Lâle Devri'ne son veren Patrona Halil isyanı sonucunda III.Ahmed tahttan feragat etmiş ve yerine I.Mahmud geçmiş, devlet büyük bir gâile atlatmıştır. Bu son gelişme karşısında Mahtûmî, I.Mahmud'a bir *Arz-ı Hâl* göndererek affını istemiş, bütün hayat hikayesini padişaha anlatmayı ihmal etmemiş, ayrıca yeniden silahşorluğa dönme arzusunu da iletmiştir:⁴⁷

*Gele bir vakt-i merhamet-unvân
Tevbeler ide zulm-i gadre cihân*

44 *Dîvân*, 35. gazel, 7. beyit.

45 *Arz-ı Hâl-i Mahtûmî*, 55. beyit.

46 *Dîvân*, 11. kaside, 32. beyit.

47 *Arz-ı Hâl-i Mahtûmî*, 44-46, 74. beyitler.

*Göndere halka Hazret-i Ma'bûd
Bir şehenşâh-ı âkîbet-Mahmûd*

*O civân-baht-ı a'del ü erham
İde zahm-ı derûnuna merhem*

...

*Fi'l-asıl zi'l-yed iken ey dânâ
Bir silahşorluk nedür ki bana*

Mahtûmî'nin bu talebinin yeni padişah tarafından kabul edildiği ve ancak, saraydaki değişiklik sonucu, yıllar sonra İstanbul'a dönebildiği anlaşılıyor. Râmiz, bu dönüş hadisesini "*Cülûs-ı Mahmûd Hân ile dâm-ı belâdan halâs ve vuslat-ı ahbâb-ı sadâkat-nisâb ile ihtisâl-i şeref-i hâsü'l-hâs hâsıl mısra': "Ferâmûş eyledüm vuslatla cânâ derd-i hicrânı" mısra'ınıñ me'âline nâ'il olmuş iken...*" şeklinde bildirmiştir.⁴⁸ Buna karşılık, önceden de belirtildiği gibi, şairin, tam olarak hangi yılda İstanbul'a döndüğü ve kaç yılını sürgünde geçirdiği konusunda, kaynaklarda kesin bir tarih göze çarpmaz, sadece Râmiz'in "*cülûs-ı Mahmûd Han ile*" diye dönüş yılını bildirdiği görülür. Kaynaklara bakılırsa sürgünde "on on beş sene"⁴⁹ veya on üç yıl geçirmiştir. Bu konuda şairin Rakka'da üç, Yenişehir'de ise yedi sene ikamet ettiğini, on yılın sonunda da vaktin tamam olduğunu padişaha bildirmesi, verilen yıl sayısını şüpheli hâle getirmektedir.⁵⁰

*Üç sene böyle geçdi eyyâmum
Çölde kalmadı çünkü ârâmum*

*Arabî lafz ile didi sabr it
Yedi yıl dahi cânuna cebr it*

...

*Temm-i mîkâd-ı aşr idince müür
Kavl-i meczûb cümle itdi zuhûr*

48 Râmiz, a.g.e., y. 88a.

49 Mehmed Süreyya, a.g.e., IV, 352.

50 *Arz-ı Hâl-i Mahtûmî*, 22, 41, 59. beyitler.

Şairin, I.Mahmud tahta geçer geçmez İstanbul'a döndüğünü kabul eden Ali Canip Yöntem⁵¹, 1730'dan geriye doğru giderek "on üç sene" sürgünde kaldığını belirtmiş, İstanbul dışında kaldığı yıllar için 1129/ 1717 ile 1730 tarihleri arasında geçen zamanı esas almıştır. Bu duruma göre, "*temm-i mîkâd-ı aşr idince mürûr*" şeklindeki ifadesine bakarak "on", Ali Canip'in tarihlemesine göre ise "on üç" yıl boyunca sürgünde kaldığını söylemek mümkündür.

Mahtûmî, İstanbul'a döndükten kısa bir zaman sonra vefat etmiştir. *Âdâb-ı Zurefâ*'da "bin yüz kırk beş hudûdunda irtihâl..." diye kayıt düşülerek, şairin 1145 (1732-33) yılında öldüğü belirtilmiştir.⁵² *Sicill-i Osmanî*⁵³ ile *Tuhfe-i Nâilî*' de⁵⁴ de aynı tarih verilmiştir. Ayrıca, Mahtûmî'nin ölümü üzerine düşürülmüş, Seyyid Vehbî ile Seyyid Kelîm adına kayıtlı bir de tarih tespit edilmiştir. Bir mecmua içindeki söz konusu tarih şöyledir: "*âh göçdi Mahtûmî*" (1145/1732-33)⁵⁵.

Eserleri

Mahtûmî'nin, hacimce birbirinden farklı, altı adet eseri tespit edilmiştir. Eldeki eserlerin tamamı Türkçe olup bunlardan; *Dîvân*, *Lâlezâr*, *Sergüzeşt-i Garîb-i Bağdâdî*, *Nâme-i Âşıkâne-i Manzûm* ve *Arz-ı Hâl-i Mahtûmî Berây-i Sultân Mahmûd Hân* isimleriyle kayda geçenler manzum, Mora Seferi için kalem alınan *Tarih* ise mensurdur. *Sergüzeşt-i Garîb-i Bağdâdî* ve *Nâme-i Âşıkâne-i Manzûm* adındaki kısa mesneviler, Divan nüshalarının içinde yer almış olsalar da, özellikleri itibarıyla ayrı birer eser olarak görülmelerinin uygun düşeceği kanatine varılmıştır. Buna karşılık, *Lâlezâr*'ın sonundaki ikinci *Arz-ı Hâl* ise eserin yazılış amacıyla ilgili olduğu, dolayısıyla bütünün bir parçasını teşkil ettiği düşünülerek ayrıca değerlendirilmemiştir. Adı geçen bütün eserlerin nüshaları günümüze ulaşmış olup ilgili kütüphane kataloglarından tespit edilmişlerdir. Yukarıda adları verilen eserlerin metinleri, eldeki nüshaların bilimsel ölçütlerle karşılaştırılması suretiyle tarafımızdan hazırlanmış bulunmaktadır. Mahtûmî'nin, *Tarih*'i dışında, hiçbir eseri yayımlanmamıştır.

51 Yöntem, Hem Divan, 271.

52 Râmiz, a.g.e., y. 88a.

53 Mehmed Süreyya, a.g.e., IV, 352.

54 Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Enst. Ktp., s. 3873.

55 *Mecmua*, İstanbul Üniversitesi Ktp. no: T. 1395, y. 33a.

Her biri yazıldıkları döneme ışık tutan söz konusu eserler hakkında, fazla ayrıntıya girmeden şunlar söylenebilir:

1. Divan

Vahîd Mahtûmî'nin, edebî değer bakımından en önemli eseridir. Orta büyüklükteki divanlar arasında bulunan bu eserin, gerek tertiplendiği yıllarda ve gerekse sonraki dönemlerde hayli ün kazandığını, Mahtûmî'nin adını kalıcı hale getirdiğini söylemek mümkündür. Kendisi, eserini niçin vücuda getirdiğini şöyle ifade eder⁵⁶:

*Eyledüm mîr-i livâ-yı nazm olup Mahtûmiyâ
Ehl-i dil yârân için tertîb-i dîvân ibtidâ*

...

*Bezm-i âlemde Vahîdâ dem ola Dîvânun
Devr ola elden ele sâgar-ı Cemşîd gibi*

Divan'ın, tertiplenip görücüye çıktıktan sonra, İstanbul edebî muhitinde büyük bir beğeni topladığı, eldeki verilerden anlaşılmaktadır. Bunun en önemli göstergesi, Divan'ın tertiplenmesi üzerine, dönemin meşhur şairlerince yazılmış sekiz adet takrizdir. Takrizlerin metinleri eksiksiz olarak günümüze ulaşmış ve tarafımızdan tespit edilmişlerdir. Adı geçen takrizler, şairin edebi kişiliği hakkında birinci elden önemli birer belge niteliği taşıdıkları gibi, aynı zamanda, Mahtûmî'nin kendi devrinde hayli üne kavuştuğunu, eserinin ise edebiyat çevrelerinde yankı bulduğunu açıkça göstermektedirler. Takrizlerden birinin sahibi olan Necîb Efendi, Divan'ın tertiplendiği yıl için ayrıca ebcedle bir de tarih düşürmüştür⁵⁷:

*Oldı târîh-i pâke şâyeste
Didüm ol dem şikeste vü beste*

*Bilinür cevher ile mefhûmı
Kalem-i tarh-zîb-i Mahtûmî*

56 *Dîvân*, 1. Gazel, 5. beyit; 177. Gazel, 5. beyit.

57 *Takrîz-i Necîb Efendi*, 27., 28. beyitler.

Buna göre Divan, 1129 (1716-17) senesinde düzenlenip edebiyat çevrelerinin dikkatine sunulmuştur.

Vahîd Mahtûmî'nin, gençlik yıllarını Osmanlı sarayındaki üst düzey görevlilerden biri olarak geçirmesiyle başlayan ve Saraydan çıkarılıp İstanbul'dan uzaklaştırıldıktan sonra, bir bakıma mecbûrî ikamete tabi tutulduğu Yenişehir-i Fenâr'da farklı muhitlerde, farklı şartlarda yaşamak zorunda kalmasıyla devam eden ve nihayet affedilip tekrar İstanbul'a dönmesinin ardından ölümüyle trajik şekilde son bulan hayat hikayesi, Divan'ın içeriğini de değiştirmiştir. Elimizdeki nüshalarda, şairin İstanbul'dan uzakta geçirdiği yıllara ait bir çok manzume tespit edilmiştir. Bu manzumeler, Divan'ın ilk tertip üzere kalmadığını, sonradan yapılan ilavelerle yeniden şekillendiğini göstermektedir. Böylece Divan'ın, bir anlamda, şairin, kendi başından geçenlerle birlikte, çevresinde olup biten hadiseler ve saray entrikaları dahil olmak üzere, sosyal, siyasal ve ekonomik gözlemleriyle, içerik yönüyle zengin bir hal aldığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla Mahtûmî Divan'ında, dönemin aşk estetiğine uygun düşecek şekilde söylenmiş lirik şiirlerden başka, padişah ve devlet adamlarıyla birlikte, yukarıdan aşağıya, toplumun çeşitli katmanlarını temsil eden insan tiplerini ve sosyal hayatın türlü cephelerini günümüze yansıtan manzumelerin de bulunduğu gözden kaçmamaktadır.

Divan, irili-ufaklı toplam 445 manzumeden oluşmaktadır. Nazım şekil ve türleri yönüyle bakıldığında Divan'ın; 19 *kaside*, 44 *tarih manzumesi*, 2 *terkib-i bend*, 3 *müseddes*, *Murabbaât ve şarkiyât ve Türkmaniyât ve Gayrihî* başlığı altında -31 tanesi hece vezinleriyle olmak üzere- toplam 101 manzume, 198 *gazel*, 23 *rubâî*, 10 *kit'a*, 31 *nazm*, 12 *beyit* ve 1 de *lugaz*'dan müteşekkil içeriğiyle, benzerlerine göre dikkat çekici bir eser olduğu hemen farkedilir.

Kasideler bölümünde yer alan şiirlerden 1.-5. sıradaki manzumelerin Hz.Muhammed için yazılmış birer *na't*, 6.-9. sıradaki manzumelerin Sultan III. Ahmed, 11. sıradaki manzumenin Kaptan Mustafa Paşa, 12. sıradaki manzumenin Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa, 13.sıradaki manzumenin Hazinedâr Abbas Ağa ve 14. sıradaki manzumenin de Çûkadâr İsmail Beg için kaleme alınmış birer *medhiye* oldukları gözlenir. Bunlara ilaveten, III.Ahmed'e Keşmir'den hediye edilen "*şal*"ın anlatıldığı 10.kaside ile padişah ve diğer devlet erkanının günlük yaşantısından bir kesit veren III. Ahmed ile Vahîd Mahtûmî arasında geçen bir olayın ele alındığı 19.kaside ise, yine, küçüklüğünden itibaren içinde

bulunup tahsil ve terbiye gördüğü saray hayatının şair tarafından gözlemlenerek şiirleştirilmesidir. Bu bölümdeki 15.kaside, o dönemin bir başka yönünü yansıtmaktadır. Mahtûmî'nin Yenişehir-i Fenâr'daki ikameti sırasında yazdığı anlaşılan bu manzume, Müfti-zâde İbrahim Efendi adlı şahsa ait bir "bahçe" övgüsündedir ki, o devrin bahçe kültürünü günümüze yansıtması bakımından ayrıca dikkat çekicidir. Bunların yanında, Hüseyin Ağa tarafından Yenişehir-i Fenâr'da yaptırılan bir "kule"nin tasvir edildiği 16.kaside, mimari eserler üzerine yazılmış manzumelere örnek olduğu gibi, *sâkînâme* türünün de Divan'da 17.kasideyle temsil edildiği göze çarpmaktadır.

Divan'ın en dikkat çekici yanı, hiç kuşkusuz, "şarkılar"ın yer aldığı bölümdür. *Murabbaât ve Şarkiyât ve Türkmaniyât ve Gayrihî* başlığı altında kayıtlı manzumelerden "Türkmaniyât" sınıfına giren ve hece vezinleriyle meydana getirilmiş bulunan 31 adet şiirin, Divan'ın en göze batan kısmı olduğu söylenebilir. Bunlar, tamamıyla halk şiiri tarzında söylenmiş olup, o zamana kadar tertiplenmiş olan divanlar arasında, Vahîd Mahtûmî Divanı'nı Türk edebiyatında ayrıcalıklı bir konuma yükseltmektedir. Çünkü, Mahtûmî'den önce hiçbir şairin divanında hece vezinleriyle oluşturulmuş bu sayıda manzumeye rastlanmamıştı. Böyle olduğu içindir ki şair, yakın dönemdeki araştırmalarda, hem "halk şairi" hem de "divan şairi" olarak tanınagelmiştir⁵⁸.

Vahîd Mahtûmî Divanı'nın biri yurtdışında olmak üzere toplam 13 nüshasına ulaşılabilmektedir. Bu kadarı bile eserin edebiyat çevrelerinde hayli itibar gördüğünü söylememize imkan tanımaktadır. Nüshalar; Fatih Millet (Ali Emiri Manzum Eserler) Ktp. no: 491/1, Beyazıd Devlet (Veliyyüddin Efendi) Ktp. no: 2678/1, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Ktp. (Ağah Sırrı Levend Yazmaları) no: 258, Süleymaniye (Hacı Mahmud Efendi) Ktp. no: 3505/1 ve 5175, Süleymaniye (Lala ismail Efendi) Ktp. no: 499, Süleymaniye (Hafid Efendi) Ktp. no: 478/1, Süleymaniye (Yazma Bağışlar) Ktp. no: 3121, İstanbul Üniversitesi Ktp. no: T.5490, T.772 ve T.1757, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. no: R.790, Oesterreichische Nationalbibliothek Vienna (Von Hammer) no: 33'da kayıtlıdır.

58 Yöntem, *Hem Divan*, 271.

2. Lâlezâr

Mahtûmî, şehrengiz sahibi divan şairlerinden biridir. *Lâlezâr* adlı şehrengizini, yeniden İstanbul'a dönünceye kadar yaşamak zorunda kaldığı, fakat tanıdıktan sonra gerek insanlarını ve gerekse doğal güzelliklerini çok beğendiği, dönemin önemli Türk şehri Yenişehir-i Fenâr (Larissa) için kaleme almıştır. Süleymaniye (Hafid Efendi) Ktp. no: 478/ 3'de kayıtlı bulunan ve 18 Zilhicce 1160/ 21 Aralık 1747 yılında Müftî-zâde Said Mehmed tarafından istinsah edilen nüshanın baş kısmına, adı geçen müstensihin düştüğü "*Merhûm Mahtûmî Yenişehir'de menfâ iken isti'fâ için Kapudan Mustafa Paşa'ya nevzemîn yapup irsâl itmişdür*" şeklindeki kayıttan da anlaşılacağı üzere, eser, Kaptan Mustafa Paşa'ya sunulmuştur.

Osmanlı dönemi edebiyatının ilgi çekici ürünleri arasında bulunan şehrengizlerin, bir şehrin güzelleri ve güzelliklerini dile getirmek amacıyla yazıldıkları, Priştineli Mesihî (ö.918/1512) ile 16. yüzyılın başlarından itibaren edebiyatımızda giderek yaygınlaştıkları, 18. yüzyıla gelindiğinde artık eskisi kadar rağbet görmedikleri bilinmektedir. Her biri kendi çapında birer kültür merkezi olan çok sayıdaki Osmanlı şehrinde pek azı için şehrengiz yazıldığı'nın bilinmesi ise, bu edebî türden yola çıkarak, günümüzde, söz konusu şehirlerin ayrı bir kategoride değerlendirilmesine neden olmaktadır⁵⁹. Bu itibarla, kaleme alındığı dönem dikkate alındığında, *Lâlezâr*'ın varlığı, neredeyse unutulmaya yüz tutmuş bir edebî türün yeniden hayat bulması anlamına geldiği gibi, eski bir Türk şehri olan Yenişehir-i Fenâr'ın da, sahip olduğu doğal güzellikleri ve kültürel zenginlikleriyle Osmanlı coğrafyasının gözde şehirleri arasında hatırı sayılır bir yer işgal ettiğini ortaya koymaktadır⁶⁰.

Lâlezâr, *Feilâtün Mefâilün Feilün* aruz ölçüsüyle meydana getirilmiş toplam 524 beyitlik bir mesnevidir. Nerede ve niçin yazıldığı ve neden bu isimle anıldığı gibi hususlar, sebep-i telif niteliğindeki ilgili bölümden öğrenilebilmektedir. Buradaki ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Mahtûmî, padişahın emriyle İstanbul'dan uzaklaştırıldıktan sonra nihai olarak Yenişehir'e gelir ve burada yerleşir. Zamanla yeni dostlar edinir ve şehrin edebi muhiti içine girerek zevkli günler geçirmeye başlar. Bir gün şehrin ileri gelen dört kişisi (güzeli), buranın

59 Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, İstanbul, 1958, s. 36.

60 E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, London, 1902, s. 237.

son derece güzel yerleri olduğunu, halkının güzel insanlardan oluştuğunu dile getirerek Yenişehir için bir şehrengiz yazmasını teklif ederler ve yazacağı eserin *Lâlezâr* adıyla anılmasını isterler. Mahtûmî, *Lâlezâr*'ı, bu talep üzerine kaleme aldığını bildirmiştir⁶¹:

*İsm-i sâmîsi Lâlezâr olsun
Ehl-i irfâna yâdigâr olsun*

*Çün o subh-ı bahâr olinsa neşîd
Diyelüm ana Lâlezâr-ı Vahîd*

Gerek üslup, gerekse içerik bakımından şehrengiz türünün başarılı örneklerinden sayılan *Lâlezâr*, 19 ayrı bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında yer alan; Tevhid, Na't-i Cenâb-ı Fahr-i Rüsûl, İtibâr-ı Günâhkârî-i Hod, Bâdî-i Nazm-ı Lâlezâr-ı Bütân (Sebeb-i Te'lif) ve Sıfat-ı Nevbahâr-ı Şûrengiz başlıklı kısımlardan sonra tamamı erkek güzellere oluşan; Çukadaroğlu, Mustafa ibni Musa, Monla (Kızmito), Es'at İbni Kırılankıç, Gümrükci kayını Aynî Hüseyin, Mustafa Tokuç-zâde, Varda-zâde Monla Ali, Hacı Kerpiç İbrahim oğlu Mustafa, (birbiriyle adaş olan) Ali Paşalar, Tuz Muhammed oğlu Abdurrahman, Demirci-zâde Hüseyin ismindeki 11 güzel, ayrı ayrı övülür. Güzellerin ardından Hâtîme ve Der Temâşâ-yı Âlem-i Envâr başlıklı iki kısım yer alır. Sonunda ise Medh-i Kapudan Paşa ve Arz-ı Hâl-i Vahîd başlığı altında, şairin, Kaptan Mustafa Paşa'ya yazdığı arz-ı hâl bulunmaktadır. Burada Mahtûmî, yeniden İstanbul'a dönebilmek ümidiyle, başından geçen olayları ve çektiği sıkıntıları bir bir anlatır.

Lâlezâr'ın muhtevasından yola çıkarak, sosyal ve kültürel hayatıyla, çeşit çeşit insan tipleriyle, eğlenceleriyle, mimari eserleriyle, koruları, bahçeleri, mesire yerleri ve içinden geçen nehriyle, Yenişehir-i Fenâr'ın o dönemdeki özellikleri hakkında yeterli bilgiler edinmek mümkündür.

Yine adından yola çıkarak, o dönem çok meşhur olan lale çeşitlerinin eserin içerisine serpiştirilmiş olabileceği gözden kaçmamıştır. *Lâlezâr*'a, lale çeşitleri göz önünde tutularak bakıldığında, bir çok kelimenin aslında bir lale adı olduğu gözlenmiştir. "*ruh-ı nu'mânî*", "*çelebi lâlesi*" (339.beyit), "*pabucci lâlesi*" (319.beyit), "*sinân*" (122.beyit), "*mülûkî*", "*âsafî*" (101.beyit), "*nîze-i*

61 *Lâlezâr*, 194., 195. beyitler.

gülgûn" (83.beyit), eserde adları belli olan lale çeşitlerinden bir kaçıdır. Ayrıca, bu anlamda, Ali Emiri Manzum Eserler kitapları arasında 975 numarada kayıtlı bulunan nüsha farklılık göstermekte, bazı kelimelerin üstüne müstensih tarafından "*lâle*" diye işaret konulduğu görülmektedir.

Lâlezâr'ın telif tarihi kaydedilmemiştir. Bununla birlikte, eserin sonundaki *Arz-ı Hâl*'de geçen bazı ifadelerden, kesin olmamakla birlikte, yaklaşık bir tarih belirlemek mümkündür. Bu *Arz-ı Hâl*'inde şair, İstanbul'a dönebilmek için padişahla kendisi arasında arabuluculuk yapmasını istediği Kaptan Mustafa Paşa'ya, başından geçenleri tafsilatlı şekilde anlatmış ve mağduriyetini dile getirirken altı yıl boyunca ailesinden uzak kaldığını bildirmiştir⁶²:

Rakka vü şâm u Ka'be vü dehri
Dolaşup cây idiip Yenişehri

Altı yıldur ki zâr u mehcûrum
Gurbet ilde iyâlden dûrum

Buna göre, Rakka'ya gönderildiği yıl olan 1129/1716 üzerine altı yıl eklendiğinde, eserin, 1134-35/1721-22 tarihlerinde kaleme alındığı söylenebilir.

Lâlezâr'ın toplam 14 nüshası belirlenmiştir. Yazmalardan bir kısmının müstakil olması, ayrı bir kitap olarak da elden ele dolaştığını göstermektedir. Nüshalar; Fatih Millet Ktp. (Ali Emiri Manzum Eserler) no: 491/2, Fatih Millet Ktp. (Ali Emiri Manzum Eserler Edeb ve Muhâdara) no: 975, Beyazıd Devlet (Veliyyüddin Efendi) Ktp. no: 2678/2, Ankara Milli Kütüphane no: Yz.FB 533/2, Süleymaniye (Hacı Manmud Efendi) Ktp.N0: 3505/2, Süleymaniye (Hafid Efendi) no: 478/3, İstanbul Üniversitesi Ktp. no: T.5490/2, T.772/2, T.9860 ve T.2913, Oesterreichische Nationalbibliothek Vienna N0: 33/2 ve 10, Süleymaniye (Yazma Bağışlar) Ktp. no: 3121/2, Atatürk Üniversitesi Seyfeddin Özege Ktp. Agah Sırrı Levend Yazmaları no: 176'da kayıtlıdır.

3. Sergüzeşt-i Garîb-i Bağdâdî:

Lâlezâr'dan sonra, 120 beyitlik hacmiyle, şairin kaleme aldığı ikinci mesnevidir. *Müfteilün Müfteilün Fâilün* aruz ölçüsüyle didaktik bir amaç güdülerek yazılmıştır. Mahtûmî'ye ait eserler arasında, sadece bir hikayenin nazmen

62 *Lâlezâr*, 467., 468. beyitler.

anlatılması sebebiyle, türünün tek örneği sayılabilir. Bu küçük mesnevide, açgözlü bir Bağdatlı (Garîb-i Bağdâdî)nın başından geçen ibret dolu hikayesi, akıcı bir üslupla anlatılmış, âdetâ okuyucu, bir masal atmosferi içine çekilmek istenmiştir. Yine, hikayenin 2. ve 3. beyitlerinde gözlenen "*Fazl-ı kanâat sana ma'lûmdur/ Hırs u tama' haslet-i mezmûmdur/ Ehl-i tama' cümle mezelletdedür/ izz ü şeref künc-i kanaâtdedür*" tarzındaki söyleyişlerle anafikir üzerine vurgu yapılarak hırs ve tama yerilmiş, kanaat ise övülmüştür.

Eserin toplam 12 yazma nüshası tespit edilmiştir. Nüshalar; Fatih Millet Ktp. (Ali Emiri Manzum Eserler) no: 491, Beyazıd Devlet Ktp. (Veliyyüddin Efendi) no: 2678, Atatürk Üniversitesi Seyfeddin Özege Ktp. Agah Sırrı Levend Yazmaları no: 258, Süleymaniye (Hacı Mahmud Efendi) Ktp. no: 3505 ve 5175, Süleymaniye (Hafid Efendi) Ktp. N0: 478/1, Süleymaniye (yazma Bağışlar) Ktp. no: 3121, İstanbul Üniversitesi Ktp. no: T. 5490, T. 772 ve T. 1757, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. no: R. 790, Oesterreichische Nationalbibliothek Vienna (Von Hammer) no: 33'de kayıtlıdır.

4. Nâme-i Âşıkâne-i Manzûm:

Feilâtün Mefâilün Feilün aruz ölçüsüyle yazılmış 39 beyitlik kısa bir mesnevidir. Aslında, sevenin ağzından sevgiliye yazılmış bir mektuptur. Bütününde divan şiiri aşk anlayışı dile getirilmiştir. Bu hâliyle şiir, edebiyatımızda, önceki dönemlerde hayli yaygın olan manzum mektup (nâme) örneklerinden biridir.

Eserin toplam 11 yazma nüshası belirlenmiştir. Nüshalar; Beyazıd Devlet Ktp. (Veliyyüddin Efendi) no: 2678, Atatürk Üniversitesi Seyfeddin Özege Ktp. Agah Sırrı Levend Yazmaları no: 258, Süleymaniye (Hacı Mahmud Efendi) Ktp. no: 3505 ve 5175, İstanbul Üniversitesi Ktp. no: T. 5490, T. 772 ve T. 1757, Süleymaniye (Hafid Efendi) Ktp. no: 478/1, Süleymaniye (yazma Bağışlar) Ktp. no: 3121, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. no: R. 790, Oesterreichische Nationalbibliothek Vienna (Von Hammer) no: 33'de kayıtlıdır.

5. Arz-ı Hâl-i Mahtûmî Berây-i Sultân Mahmûd Han:

Feilâtün Mefâilün Feilün aruz ölçüsüyle yazılmış toplam 83 beyitlik bir mesnevidir. Şairin eldeki iki arz-ı halinden müstakil olanıdır. Mahtûmî'nin hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgiler içerir. Bir nevi, kendi ağzından terceme-i hâli gi-

bidir. Başka bir deyişle, Lâlezâr'ın sonunda kayıtlı öteki *Arz-ı Hâl*'le birlikte, şairin hayatı hakkında elimizde bulunan en önemli belgedir, denebilir. Mahtûmî, bilmediğini beyan ettiği bir sebep yüzünden Sultan III. Ahmed'in silahşorluğuna kadar yükselmişken, bir anda padişah tarafından sürgüne gönderilmesini bir türlü içine sindirememiş, tekrar İstanbul'a dönebilmek için bütün kapıları zorladıysa da bir sonuç alamamıştır. Ne kadar uğraştıysa da, Osmanlı bürokrasisinin değişmez kuralı gereği, III. Ahmed'in saltanatı boyunca bir türlü affını (aff-ı şâhâne) sağlayamamıştır. Bilinen isyan sonucu III. Ahmed tahttan indirilip yerine I.Mahmud geçince, şair için yeni bir ümit ışığı belirmiştir. Bunun üzerine bu *Arz-ı Hâl*'ini yazarak yeni sultana göndermiş, ancak bu suretle İstanbul'a dönebilmiştir.

Arz-ı Hâl'in biri *Divan*, diğeri bir mecmua içinde iki adet yazma nüshası belirlenmiştir. Nüshalar; Süleymaniye (Laleli Böl.) Ktp. no: 2012 ve Fatih Millet Ktp. (Ali Emiri Manzum Eserler) no: 491'de kayıtlıdır. Ali Emiri'deki Divan nüshasının 82a yaprağında sadece son dört beyti mevcut olup baş kısmı burada yoktur.

6. Tarih (Mora Seferi)

Mahtûmî'nin eldeki tek mensur eseri olup daha önce "*Mora Fetih-nâmesi*" adıyla üç makale hâlinde yayımlanmıştır⁶³. Esasen mensur olmasına rağmen yer yer manzumelerle de süslediği için, bir bakıma, manzum-mensur bir eser görünümündedir. Süslü nesrin güzel örnekleri arasında sayabileceğimiz bu küçük kitapla Mahtûmî, nesir alanında da kendini göstermiştir denebilir. Eserde, 1126 (1714) tarihinde yapılan Mora seferi anlatılmaktadır. Seferin canlı şahitlerinden biri tarafından kaleme alınması nedeniyle, Mora Seferi'nin birinci elden kaynakları arasındadır.

Eserin dikkati çeken yanı, sefer sırasında III.Ahmet'in yaptıklarını ve etrafındaki gelişmeleri ayrıntılı şekilde anlatmasıdır. III.Ahmed, Mora Seferi'ne doğrudan katılmamış, Vezîr-i Azam Silahdar Ali Paşa (Ö.1716)'yı serdar-ı ekrem tayin ederek ordunun başında cepheye gönderdikten sonra kendisi, ayrı bir güzergah takip ederek savaşı geriden izlemeyi uygun görmüş, gelişmeleri ulak-

63 Sevim Üngün, "Vahîd Mahtûmî ve Mora Fetih-nâmesi", *İÜEFTarih Dergisi*, C. 15, S. 20 (Mart 1965), s. 101-116; C. XVI, S. 21(Mart 1966), s. 63-76; C. 17, S. 22 (Mart 1967), s. 169-180.

lar vasıtasıyla öğrenmiştir. Böylece padişah ve maiyyeti, cephe gerisinde bir çok yer dolaşarak belli bir menzile kadar gitmiş, sonra da geri dönmüşlerdir. Bu sırada Mahtûmî de padişahın yanında bulunan yüksek dereceli saray görevlileri arasındadır. Elimizdeki kitap, bir bakıma, bu seferin Mahtûmî tarafından tutulan günlüğüdür. Çünkü şair, günü gününe olup biten olayları, cepheden gelen haberleri, konaklama yerlerini, ulaşılan şehir, kasaba ve köyleri, geçilen menzilleri tarihleriyle birlikte anlatmıştır. Ayrıca, önemli bulduğu menziller için birer dördlük, ordunun ele geçirdiği yerler için de birer tarih manzumesi yazarak eserinin edebi değerini artırmış, böylece farklı bir tarih kitabı vücuda getirmiştir. Yine, sefer sırasında geçilen menzillerin doğal güzelliklerini ve belli başlı özelliklerini tasvir ettiği manzumelerde; *ayağı kayalı* (Kayalı), *istemen kaka* (İstanimoka), *koma sür şu fili be* (Filibe), *kavli hep kâfircedür* (Kâfirce), *Tarîk-i ma'siyete gitmesin bataklıkdur* (Bataklık), *Âfitâb-ı ârız-ı cânânumuzdan nûr akup* (Nevrakop) benzeri ifadelerle, bazan mizah yollu, bazan da cinaslı söyleyişlerle eserini zenginleştirmiştir.

Mahtûmî'nin bildirdiğine göre Padişah ve maiyyeti, Edirne'den "Venedik kaskına cânib-i Desbot'dan" hareket ederek ilk menzil olan *Timurtaş'a* varırlar. Sefer sırasında ulaşılan menziller sırasıyla şöyledir: *Vezirbağçesi* (Cümadelahire'nin 25. günü), *Kemâl Çayırı* (26. gün), *Mustafa Paşa Köprüsü* (*Cisr-i Mustafa Paşa*) (27. gün, yevm-i sebt), *Harmanlı* (*Hirmenli*), *Uzunca Ova* (28. gün, yevm-i ehad), *Güğümlü* (29. gün, yevm-i isneyn), *Semüzce* (30. gün, yevm-i selâse), *Kayalı* (Receb'in ilk günü, yevm-i erbaa), *Papaslı* (2.gün, yevm-i hamis), *istanimoka* (3. gün, yevm-i Cum'a), *Filibe* (6. gün, rûz-ı dü-şenbe), *Kurd Korısı*, *Kâfirce* (Cum'a günü), *Alacalar* (11. gün), *Otluca* (12. gün), *Bataklık*, *Semer Alanı* (13. gün). Bu sırada, Serdâr-ı Ekrem Silahdar Ali Paşa'nın gönderdiği Kozbekçi Suleyman Ağa gelir ve *Gördüs'*ün fethini padişaha bildirir. Kozbekçi Ömer Ağa da *Gördüs'*ün fethini ayrıntılı şekilde padişaha anlatır ve ihsanlar alır. Mahtûmî, bu fetih için 9 beyitlik bir tarih manzumesi yazar. *Toğancı Yaylası* (14. gün). Bu yaylada 11 gün kalınır. Ali Paşa'nın gönderdiği Dinkoz Mehmed Ağa gelir ve *iğne Adası'*nın fethedildiğini haber verir. Mahtûmî, bu fetih üzerine bir tarih manzumesi yazar. *Despot Deresi*, *Akyaylak* (*Çukuryaylak veya Soğucakyaylak*) (25. gün, rûz-ı âzîne). Bu menzildeyken Bostancılar Odabaşısı Mustafa Ağa gelerek *Anaboli'*nin alındığını haber verir, ihsan olarak padişah kendisine yirmi kese akçe verir. Top şenlikleri düzenlenir. Mahtûmî, iki ayrı tarih manzumesi yazar. *Dobraş*

Yaylası (26. gün), *Ilıca* (27. gün), *Nevrakop Kasabası* (28.gün), *Lofça Ovası*, *Ali Bodoş (Kaz Alanı veya Sadova)* (Şaban'ın 10.günü), *Astarca* (11. gün), *Arap Alanı* (12. gün), *Siroz, Değirmenlik* (13. gün). Üç-beş gün burada konaklanılmıştır. Şaban'ın 20. günü, Ali Paşa'nın gönderdiği Silahdar-ı şehriyârî Miskâlî Ömer Ağa, *Anaboli Kalesi* esirlerini getirmiştir. Padişah, esirler arasından iki çocuğu saray hizmeti için seçerek birine Şaban, ötekine Ramazan adını vermiş, kalanları Yedikule Zindanı'na gönderilmiştir. *Timurhisar (Demirhisar)* (21.gün). Kapıcılar Kethudası Hüseyin Ağa gelerek *Moton ve Mora* arasındaki bütün kalelerin alındığını, küffâr donanmasının kaçtığını haber vermiştir. Şair, Mora'nın alınması, Mora fethinin tamamlanması ve kafir donanmasının kaçışı dolayısıyla üç ayrı tarih manzumesi yazmıştır. Ordunun zaferleri nedeniyle üç gün üç gece şenlik yapılmış, Siroz'dan Edirne'ye doğru dönüş hazırlıkları başlamıştır. *A'yân Teferrücgâhu* (Ramazan'ın ilk günü, Cum'a), *Tumba* (ertesesi gün), *Tahta-cisr* (3. gün), *Kurmuşda* (4. gün). Burada, Kapıcılar Kethudası Mustafa Ağa, bütün Mora kalelerinin anahtarlarını getirmiş ve padişaha nasıl alındıklarını arz etmiştir. *Bereketli (Vaslak)* (5. gün), *Kavala Kalesi, Sarı şaban* (7. gün). Padişah buradan, Silahdar Hafızlı Hüseyin Ağa ile Ali Paşa'ya tebrik mektubu göndermiştir. *Tuzla, Karasu Irmağı* (8.gün, Cum'a), *Yenice Kasabası* (9.gün), *Yassı Köy* (10. gün), *Gümürçine* (11. gün), *Ulûfeciler* (13. gün), *Karababa Tekyesi, Meyri Kalesi* (14. gün). 15. gün, iki Ilıcanın bulunduğu yere ulaşılmış, padişah, bu civardaki *Nefes Baba'nın* kabrini ziyaret etmiştir. *Şâhîler (veya Şâhinler) Köyü*. Bu köyden geçilirken Ali Paşa'nın gönderdiği Telhîsî Ebu Bekir Ağa, *Çuka ve Benefşe* adalarının fethini müjdelemiştir. Şair, bir tarih manzumesi yazmıştır. *Kara, Zeynel Vakfi (veya Çömlekçi Çayırı)* (16. gün), *Dimetoka* (18. gün), *Edirne* (Ramazan'ın 19. günü). Edirne'ye ulaşılınca sefer sona ermiş ve seferden dönenlerle aileleri hasret gidermişlerdir. Ramazan Bayramı geldiği için yedi gün şenlik yapılmıştır. Şevval'in 16. pazar günü serdar-ı ekrem tarafından gelen Telhisci Vekili Ahmed Ağa, *Suda Adası'nın* alındığını haber vermiş, üç gün üç gece şenlik yapılmış, şair de bir tarih beyti yazmıştır. Birinci gün bitmeden Ali Paşa'nın gönderdiği Karakulak Ahmed, *Ayamavra'nın* alındığını haber vermiş, bunun için de üç gün üç gece şenlik yapılmıştır.

Mora Seferi'ni başka bir açıdan ele alan bu kitap, günümüzde ülkemizin dışında kalan Balkan coğrafyasının belli bir kısmına ait Türkçe yer adlarını

içermesi ve fırsat düştükçe bu yörelerdeki ahaliden söz etmesi yönüyle de dik-kate değer bir muhtevaya sahiptir.

Eserin, tamamı İstanbul kütüphanelerinde olmak üzere yedi ayrı nüshası tespit edilmiştir. Nüshalar; Fatih Millet ktp. (Ali Emiri Manzum Eserler) no: 491/ 3, Nuruosmaniye Ktp. no: 4074/ 3, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. no: E.H. 1752 ve H. 1651, İstanbul Üniversitesi Ktp. no: T. 5490/ 3 ve T. 340, Süleymaniye (Yazma Bağışlar) Ktp. no: 3121/ 3'de kayıtlıdır.

Mahlasları

Şairin çift mahlaslı oluşu, bir kısım eserlerinde hangi mahlasını tercih ettiği konusunu öne çıkarmıştır. Esasen, kendi döneminde daha çok "Mahtûmî" veya "Mahtûmî Ağa" diye meşhur olduğu, hakkında bilgi veren en eski kaynaklardan anlaşılmaktadır. Yakın dönem araştırmalarında ise "Vahîd" ve "Mahtûmî" mahlasları birleştirilerek "Vahîd Mahtûmî" adıyla anılagelmiştir. Mahlaslarına ilişkin, söz konusu yeni araştırmalarda, ilk defa Râmiz'in *Âdâb-ı Zurefâ*'sında görülen⁶⁴ "*Ba'zı kasâ'id ve gazellerinde Vahîd ve tâze-zebân şarkı güftelerinde Mahtûmî mahlası ile nağme-senc-i kelâm olurlar idi*" şeklindeki değerlendirmeden veya şair hakkında oluşan genel kanaatten hareketle olsa gerek, klâsik tarzdaki manzumelerinde "Vahîd"i, şarkı güfteleri yanında hece vezinleriyle meydana getirdiği şiirlerinde ise "Mahtûmî"yi kullandığı yolunda ileri sürülen bir görüş, neredeyse ortak bir fikir olarak benimsenmiştir⁶⁵. Ancak, bu değerlendirmelerin eksik olduğu, şairin bütün eserleri tarandıktan sonra anlaşılabilir. Yapılan taramalar sonunda, Divan'daki manzumelerden 239'unda "Vahîd", 126'sında "Mahtûmî"ye yer verdiği, 6 manzumede ikisini birlikte kullandığı (7., 11., 12. ve 16. kasideler, 13. ve 43. gazeller), sadece bir yerde (14.tarih) "Vahîd Çavuş" diye tahallüs ettiği belirlenmiştir. "Mahtûmî", Divan'ın "Şarkılar" bölümüne (hece vezinleriyle olanlar bu kısım içindedir) alınan bütün manzumelerle 1 kaside, 9 tarih, 1 müseddes, 12 gazel, 1 rubaî ve 1 nazım'da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, *Sergüzeşt-i Garîb-i Bağdâdî* ile Mora'nın fethi için kaleme aldığı *Tarih*'de "Vahîd"i, I.Mahmud'a hitaben yazdığı *Arz-ı Hâl*'de "Mahtûmî"yi kullandığı, *Lâlezâr*'da her iki mahlasına da yer verdiği gözlenmiştir. Bütün bunlar gösteriyor ki şair, "Mahtûmî"yi, sadece

64 Râmiz, a.g.e., y. 88a.

65 Yöntem, Hem Divan, 274; İsen, a.g.m., 12, 13.

şarkıları ve hece vezinleriyle söylediği manzumelerinde değil, başka eserlerinde de rahatlıkla mahlas olarak kullanabilmektedir. Öte yandan, "Mahtûmî"nin daha ziyade bir halk şairi olarak algılanmasına neden olduğu da açıktır⁶⁶. "Vahîd"i daha çok kullanmasına rağmen eski kaynaklara "Mahtûmî" adıyla geçmesi ise yaşadığı devirde hangi mahlasla hafızalarda yer ettiği konusunda bize bir fikir vermektedir.

Buraya kadar hayatı ve eserleri üzerinde durarak günümüz bilim çevrelerinin dikkatine sunmaya çalıştığımız Vahîd Mahtûmî'nin, kendine özgü yetenekleriyle, 18. yüzyıl Türk edebiyatının önemli şairlerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle, gerek yaşadığı dönemdeki edebiyat ve sanat mahfillerinde elde ettiği şöhreti, gerekse uzun yıllar sonra, mesela Ziya Paşa ve Fuad Köprülü gibi ünlü isimlerin ondan ve eserlerinden söz etmiş olmaları, bu Enderunlu şairin kültür tarihinde iz bırakan edebî kişilikler arasında yer aldığını göstermektedir.

66 Halit Bayrı, "Âşık Mahtûmî", *Folklor Postası*, C. 1, Sayı 3 (1'inci Kânûn 1944), s. 6; M. Fuad Köprülü, *Türk Saz Şairleri III* (XVIII. asır şairleri), Millî Kültür Yay., Ankara, 1962, s. 398, 434.